

LBRIS

We know  
books

OLIVER  
JAMES

# Te-au făcut la cap

Cum să supraviețuiești vieții de familie

Ediție revăzută și adăugită

Traducere din limba engleză  
de Ciprian Șiulea

 **VELANT**  
CĂRȚI ÎNSEMNATE.

Zeman, S., 1997, *Understanding Depression*, Mental Health Foundation, Londra.

Zingg, R.M., 1940, „Feral man and extreme cases of isolation“, *American J. of Psychology*, 53, 487-517.

Zuger, B., 1970, „The role of familial factors in persistent effeminate behaviour in boys“, *Amer. J. Psychiat.*, 126, 1167-1170.

## Cuprins

Mulțumiri.....	9
Prolog al ediției revăzute.....	11
Prefață .....	17
Introducere .....	21
Capitolul 1. Genele.....	31
Capitolul 2. Scenarizarea dramei de familie.....	57
Capitolul 3. Scenarizarea conștiinței, de la trei la șase ani.....	122
Capitolul 4. Scenarizarea modelului de relaționare, în primii trei ani de viață .....	186
Capitolul 5. Scenarizarea simțului identității în primele șase luni.....	240
Capitolul 6. Fiți propriul vostru scenarist .....	295
Concluzie .....	333
Anexa 1: Caracterul dubios al studiului din Minnesota asupra gemenilor crescuți separat .....	367
Anexa 2: Studiile asupra gemenilor – un avertisment.....	370
Anexa 3: Estimările dependenței de mediu a psihologiei umane în studiile asupra gemenilor .....	376
Note și referințe.....	381
Bibliografie .....	401

## CAPITOLUL I

### Genele

*Te fac la cap, părinții tăi.*

În 1980, de Revelion, un tânăr american pe nume John Hinckley s-a înregistrat pe casetă cântând unul dintre cântecele lui John Lennon, „O, Yoko“. Pe măsură ce noul an se apropia, Hinckley era din ce în ce mai beat și mai melancolic, plin de tristețe. A început să cânte la chitară, lamentativ, primele acorduri, bine cunoscute, ale cântecului. „În miez de noapte“, cânta el, „în miez de noapte strig numele tău.“ Până aici totul era în regulă, cânta destul de bine, dar apoi vine șocul. În locul refrenului „O, Yoko, o, Yoko“, el schimbă textul în „O, Jodie, o, Jodie“, referindu-se la actrița Jodie Foster.

Hinckley își construise o fantezie elaborată, conform căreia el îi făcea curte lui Foster. Devenea din ce în ce mai delirant, până când a conceput un plan prin care să demonstreze că este demn de dragostea ei: îl va împușca pe președintele Reagan. Așa a și făcut, pe 30 martie 1981, și, după un proces îndelungat, tribunalul a considerat că suferă de schizofrenie și a dispus internarea lui pentru tratament într-un spital de boli psihice sub pază.

În 1985, părinții săi au publicat<sup>1</sup> povestea vieții duse de ei alături de fiul lor, înființând o fundație care să îi ajute pe alți părinți ai căror copii sufereau de aceeași boală. Părinții lui considerau că de vină sunt genele, că patologia lui era înscrisă în ADN-ul său încă din momentul concepției lui. Aveau ei însă dreptate?

Când li se pune această întrebare, oamenii inteligenți răspund de obicei „Nu e vorba de natură sau formare, e puțin din amândouă“, dar chiar și oamenii inteligenți se pot înșela. În acest caz, ei se înșală foarte tare. Adevărul despre ceea ce ne face să fim diferiți de ceilalți este că foarte rar e vorba doar de „exclusiv sau

în mare parte din cauza genelor“; de cele mai multe ori e „din cauza mediului“; și doar în cazul unei minorități restrânse a caracteristicilor psihologice care ne sunt comune e vorba cu adevărat de „puțin din amândouă“, de o împărțire jumătate-jumătate între natură și formare.

Problema oricărei dezbateri „natură sau formare“ este că oricare dintre noi o abordăm din perspectiva unui bagaj personal considerabil, fiind astfel predispuși să ignorăm probele stânjenitoare și să le exagerăm pe cele care ne sprijină prejudecățile. Deși mulți oameni spun că ceea ce ne explică este combinația celor două, undeva nu foarte adânc în sinea lor, poate la câteva pahare de vin distanță, poate fi găsită o preferință sinceră pentru unul sau celălalt. Deloc surprinzător, aceasta se datorează faptului că ne atrag acele teorii care sprijină povestea pe care ne-o spunem nouă înșine, pentru a întreține iluziile noastre roz.

De exemplu, atunci când mamele<sup>2</sup> sunt întrebate despre copiii lor, ele susțin cu pasiune acele teorii care le ajută să simtă că fac ceea ce trebuie. Cele care lucrează cu normă întreagă au tendința de a crede că, de fapt, copiii sunt niște chestii mici și rezistente, capabile să facă față vieții, fără a avea deloc nevoie de atenție personală constantă. Acestea pot avea convingerea că, în realitate, copiii lor mici vor avea chiar de câștigat dacă sunt îngrijiți de altcineva, în timp ce ele sunt la muncă, astfel că despărțirea de ei nu le va îngrijora. Atâta timp cât nevoile de bază ale copilului sunt satisfăcute, unicitatea lui genetică va înflori. Aceste convingeri sunt cât se poate de rezonabile, susținând ceea ce le va face pe mame să se simtă confortabil vizavi de deciziile lor. În schimb, atunci când mamelor cu normă întreagă care au rămas acasă li se pune această întrebare, ele tind să adopte o viziune contrară. Copiii lor mici au nevoie de îngrijirea constantă și directă a mamei lor biologice, fără de care ar fi afectați. Aceste mame sunt mult mai neliniștite de perspectiva lăsării copiilor lor cu altcineva, considerând că aceștia sunt fragili și au nevoie de o îngrijire de cea mai bună calitate. Aceste mame pun mult mai mare accent pe creștere decât pe gene și, din nou, convingerile lor se potrivesc perfect cu decizia lor de a rămâne acasă.

Dacă oricare dintre aceste grupuri află despre probe care le contrazic poziția, aceasta amenință să spargă bula iluziilor lor. Același lucru este valabil pentru noi toți, în nenumărate privințe. De exemplu, în mai multe sondaje<sup>3</sup> din țări dezvoltate, homofobii au tendința de a considera homosexualitatea ca o alegere și ca rezultat al creșterii, în timp ce homosexualii și susținătorii lor o consideră o preferință moștenită genetic. A crede în gene elimină orice posibilitate ca „vina“ să cadă asupra părinților. Homosexualitatea devine un destin natural, imposibil de schimbat, nu o alegere pe care homofobii să o poată descrie ca boală care poate fi tratată.

Este probabil ca opiniile noastre despre dezbaterea natură-formare să se potrivească și cu convingerile noastre politice. Încă din 1949<sup>4</sup>, un sondaj arăta că oamenii de dreapta au tendința de a lua în considerare genele esențiale, în timp ce oamenii de stânga înclinau către mediu; același lucru pare să fie adevărat astăzi<sup>5</sup>. Dreapta are tendința de a susține că ierarhiile sociale reflectă abilități dobândite genetic, astfel că bogații ocupă acel loc pentru că au gene mai bune, iar săracii sunt săraci deoarece au o moștenire genetică mai puțin bună. De asemenea, femeile ar trebui să stea acasă și să aibă grijă de copii deoarece evoluția genetică le-a făcut să fie mai bine dotate pentru acest rol. Pentru stânga, aceste lucruri sunt efectul societății, ceva ce poate fi schimbat; după cum arată o sinteză recentă<sup>6</sup> asupra acestei chestiuni, dreapta vrea să mențină statu-quo-ul, astfel că teoriile genetice mențin intactă bula propriilor lor iluzii.

## Bun venit în bula iluziilor mele

Idea că ne naștem predeterminați să reacționăm față de colțul nostru de lume printr-o anumită personalitate, talente sau boli psihice nu are niciun sens. În termenii evoluției, ar fi mult mai logic<sup>7</sup> să ne naștem flexibili, deschiși către influențele părinților și creșterii, deoarece fiecare decor familial, fiecare clasă socială și societate solicită reacții diferite, pentru ca individul să poată prospera. Copilul trebuie să atragă interesul<sup>8</sup> și iubirea părinților lui, iar genele nu pot anticipa cele mai potrivite caracteristici

pentru a realiza acest lucru, așa cum nu pot prefigura nici solicitările specifice clasei și culturii – solicitări care se pot schimba rapid, după cum o arată tendințele sociale ale ultimilor cincizeci de ani.

Dacă ar fi să facem o analogie cu jocuri de cărți precum bridge sau poker, a cunoaște valoarea unei cărți, regulile jocului și ierarhia diverselor formații este echivalentul moștenirii noastre la nivel de specie. Această cunoaștere este esențială pentru a putea juca – așa cum oricare dintre noi își începe viața cu un set de emoții, cum ar fi umorul sau tristețea, și cu o dotare mentală de bază, cum ar fi capacitatea de a gândi și de a vorbi. Dar, așa cum ar fi contraproductiv să avem reacții predeterminate, codificate genetic, față de părinții și frații noștri, implicând anumite gânduri și sentimente (cum ar fi dragostea pentru operă sau obiceiul de a întrerupe conversația) stabilite deja înainte ca noi să ne fi întâlnit familia, la fel e și reacția noastră față de o anumită situație de joc. Pentru a folosi cel mai bine cărțile pe care le primim, trebuie să fim foarte adaptabili la semnalele celorlalți jucători despre cărțile pe care le au ei și trebuie să ne bazăm judecățile despre cum trebuie jucat pe performanțele lor anterioare, formați fiind de cunoașterea noastră despre ei. A determina reacțiile noastre față de fiecare situație de joc, astfel încât să plusăm de fiecare dată când avem o pereche de regi sau patru cărți față de culoare la pocher sau să încercăm un mare șlem dacă avem douăzeci și trei de puncte la bridge, ar fi la fel de ineficient ca a avea modalități de reacție preconționate genetic față de părinții noștri.

Da, genele stabilesc un repertoriu fundamental de caracteristici la aproape toți oamenii, dar diferențele subtile dintre noi în exprimarea acestora sunt determinate în mare parte de educație. Am ajuns ceea ce suntem astăzi, singura specie care poate supraviețui în orice ecosistem, deoarece ne naștem adaptabili față de familia noastră. Această interpretare a evoluției a primit recent un sprijin puternic prin finalizarea Proiectului Genomului Uman, harta genelor noastre. Se aștepta ca oamenii să aibă cel puțin o sută de mii de gene diferite, dar s-a dovedit că avem treizeci sau cel mult patruzeci de mii, de-abia de două ori mai mult față de musculița de oțet obișnuită. Faptul că avem atât de puține gene poate foarte

bine să însemne că nu avem suficient de multe încât să poată specifica în detaliu toate diferențele dintre noi, ca indivizi. Craig Venter, directorul unuia dintre cele două grupuri care au efectuat studiul, a conchis că genele nu pot juca decât un rol minor în determinarea diferențelor dintre noi. După cum spunea el, acest studiu dovedește<sup>9</sup> că „minunata diversitate a speciei umane nu este programată în codul nostru genetic. Mediul în care trăim este esențial.“

De fapt, multe probe sugerând acest lucru precedau Proiectul Genomului. Cele mai bune provin din studiile asupra gemenilor identici. Luată în ansamblu<sup>10</sup>, rezultatele nu susțin pretenția des repetată că diferențele dintre noi, în termeni de psihologie, sunt pe jumătate cauzate de gene („puțin din amândouă“). Adevărul este mult mai interesant.

Deoarece gemenii identici au gene identice, orice diferență psihologică dintre ei trebuie să aibă ca origine mediul. În studiile asupra gemenilor, nivelul acestor diferențe este comparat cu cel dintre gemenii non-identici (numiți și „fraterni“), care au în comun doar jumătate din genele lor. Gemenii fraterni constituie un grup de referință mai bun decât frații negemeni, deoarece sunt născuți în același timp și au toate caracteristicile suplimentare specifice gemenilor. Ideea esențială e că, dacă o caracteristică este influențată de gene, gemenii identici vor fi mult mai asemănători din acel punct de vedere decât cei fraterni, deoarece genele lor sunt 100% similare, în timp ce gemenii fraterni au doar jumătate din gene în comun. De exemplu, 90% dintre cei identici au înălțime similară, în timp ce acest lucru este valabil doar pentru 45% dintre cei fraterni. Se consideră că acest grad mai mare de similaritate a identicilor se datorează similarității lor genetice mai mari. Faptul că sunt mult mai similari în înălțime decât cei fraterni sugerează că înălțimea este influențată covârșitor de gene.

## Descoperirile studiilor despre gemeni

Pentru obiectivul acestei cărți, voi presupune că rezultatele studiilor despre gemeni sunt de încredere, cu excepția celui al lui

Thomas Bouchar, deși cele mai multe studii despre copiii adoptați oferă estimări mult mai reduse asupra eredității decât cele despre gemeni și există multe motive tehnice care ne fac să ne îndoim că studiile despre gemeni sunt foarte exacte (vezi Anexa 2). Fascinant este faptul că, și dacă le luăm de bune, ceea ce dezvăluie ele nu este importanța genelor, ci relativa lor lipsă de importanță. Acesta este și punctul de vedere al lui Robert Plomin<sup>11</sup>, autoritatea mondială în domeniu, atunci când scrie că principala descoperire a studiilor despre gemeni e că „cea mai mare parte a variabilității dintre indivizi care țin de comportament are ca origine mediul“.

În timp ce mare parte a constituției noastre fizice depinde foarte mult de gene, aproape nicio diferență psihologică nu e predeterminată genetic (vezi Anexa 3, pentru un rezumat și referințe la statisticile care urmează). Imensa majoritate a caracteristicilor testate de studiile asupra gemenilor se moștenesc în proporție de sub 50%; multe dintre cele esențiale – cum ar fi înclinația către violență, preferințele sentimentale sau gradul de masculinitate-feminitate – au o ereditate redusă sau inexistentă. În timp ce unele caracteristici ale personalității se moștenesc cu ușurință, de exemplu extroversiunea și emotivitatea (40% pentru amândouă), multe altele, cum ar fi sociabilitatea (25%), nu o fac. Rezultatele la testele de inteligență sugerează că aceasta este abilitatea general cognitivă care se moștenește cel mai ușor (30% în copilărie, urcând la 52% la maturitate), dar multe alte abilități mentale esențiale se moștenesc cu mare greutate. Memoria se moștenește în proporție de 32%, creativitatea 25%, iar performanțele excepționale, inclusiv geniul, se datorează în mare măsură, dacă nu integral, mediului.

Cea mai bună metodă de a ilustra acest fapt este compararea gemenilor care s-au născut cu gene identice. Gayle și Gillian Blakeney, două gemene identice drăguțe, cu păr negru, au fost vedetele telenovelei australiene *Vecinii*. Cu puțin timp înainte ca eu să le intervievez, în 1993, făcuseră prima lor vizită la oftalmolog. La vârsta lor de atunci, de douăzeci și șapte de ani, vederea oricărui om e mai puțin precisă, însă nivelul distorsiunilor variază de la o persoană la alta. Oftalmologul a fost uimit să descopere că nivelul și tipul deteriorării erau aceleași la ambele gemene. Dar nu

numai ochii lor erau identici – la fel erau fețele și trupurile lor. În primele cinci minute ale întâlnirii cu ele le confundasem deja de câteva ori, în ciuda faptului că puloverul roșu al lui Gillian contrasta evident cu cămașa crem a lui Gayle. Și totuși, deși arătau atât de similar, psihologiiile lor erau extraordinar de diferite. Această diferență nu se putea datora deloc genelor lor identice, ci diferențelor de creștere, care erau, într-adevăr, șocante. Le-am întrebat despre viețile lor, iar un psiholog ocupațional mi-a oferit o evaluare independentă, cu ajutorul unor teste de personalitate și inteligență. Împreună am ajuns la următoarele profiluri.

În copilărie, Gillian fusese hotărâtă și agresivă, o rebelă căreia îi plăcea să se joace cu băieții și care prefera jucăriile masculine. Era irascibilă, se înfuria ușor pe părinții ei și fugise de acasă de două ori. Deși se născuse la doar nouă minute după sora ei, în scenariul familiei lor ea era considerată copilul cel mic al familiei, ajungând, după cum recunoștea ea însăși, o „fetița lui tata“ manipuloare. Totuși, Gillian își luase personalitatea de la mama ei, adoptându-i scrisul, posturile, expresiile faciale și atitudinea psihică. Extrem de energică față de mine, mă întrerupea și refuza să mă lase să vorbesc dacă avea ceva de spus. Gillian era mai suspicioasă și mai ascunsă decât sora ei. Spunea că relația dintre ele fusese ca o căsătorie în care ea era bărbatul și Gayle femeia. Când locuiseră în același apartament, ea făcea treburile bărbătești din casă.

Ținea neapărat să aibă o căsătorie de vis cu Bărbatul Perfect și ar fi fost distrusă de infidelitatea acestuia. Viața ei sexuală începuse la șaptesprezece ani, cu un prieten pe care tatăl ei îl considera nepotrivit. O atrăgeau caracteristici foarte diferite ale bărbaților, spunând că preferă „tipul arătos, ultra-masculin, în timp ce lui Gayle îi plac intelectualii“. Vroia să aibă copii în Marea Britanie, să îi ducă în Australia pentru câțiva ani și apoi să se întoarcă în Marea Britanie pentru liceu. Soțul ei trebuia să se potrivească cu planurile ei, dar se aștepta ca el să fie un om de succes, foarte masculin, ceea ce ar fi condus la multe certuri, despre care ea credea că le vor face plăcere. Deși independentă și hotărâtă în relațiile cu bărbații, Gillian se folosea de tertipuri feminine.

Era mai cochetă și avea un comportament sexual mai pronunțat decât sora ei.

Gayle era atât de diferită, în toate aceste privințe, încât ai fi putut crede că provine dintr-o familie complet diferită. Dacă ai fi judecat-o doar după personalitatea ei, nu ai fi ghicit niciodată că are exact aceleași gene ca și sora ei. În mod evident mai puțin hotărâtă, în copilărie Gayle ocupa nișa celui care ajută prin casă, oferind supunere ca modalitate de câștigare a aprobării părinților ei. Spre deosebire de sora sa, Gayle avea o păpușă care era „copilul meu“. Nu dădea niciun semn că ar fi rebelă sau băiețoasă și nu i-ar fi trecut niciodată prin cap să fugă de acasă. Adoptase un rol protector, de soră mai mare, față de „copilul cel mic“ al familiei. Nu avea irascibilitatea lui Gillian și dădea semne de agresivitate doar când era provocată în mod grav. Se spunea că, la maturitate, scrisul de mână, posturile, expresiile faciale și atitudinea ei psihică semănau foarte mult cu ale tatălui, spre deosebire de asemănările dintre Gillian și mama ei în aceste privințe. La frații normali, aceasta s-ar putea explica, cel puțin teoretic, prin faptul că unul moștenește genele tatălui, iar celălalt ale mamei, dar asta nu se poate întâmpla în cazul gemenilor identici.

Gayle era mult mai gânditoare și asculta cu mai multă atenție atunci când i se vorbea. Era, de asemenea, și mult mai deschisă. În timp ce Gillian ascunsese un fapt semnificativ despre tatăl lor, Gayle mi l-a oferit din proprie inițiativă, spunând „Afacerea lui tata s-a prăbușit la începutul anilor '70. El nu mai este aceeași persoană acum – e un om distrus.“ Deși mult mai deschisă și încrezătoare, Gayle acumula în ea furie și, foarte rar, digul se rupe: „Dacă mă înfurii devin periculoasă. Nu-mi place deloc să mă cert.“ Pe vremea când locuia împreună cu sora ei, Gayle era cea care gătea, adoptând rolul de gospodină. Credea că sora ei e „mult mai drăguță – e vorba de structura feței“, deși fețele lor sunt imposibil de deosebit pentru un necunoscut. Viața sexuală a lui Gayle a început cu cinci ani mai târziu decât cea a lui Gillian, la douăzeci și doi de ani. Dată fiind preferința ei diferită pentru tipul intelectual, se aștepta să se căsătorească cu un bărbat care s-o introducă într-un cerc social nou și să trăiască acolo unde avea el nevoie de ea, în timp ce Gillian se aștepta ca bărbatul ei să se

adapteze planurilor sale. Deși Gayle nu avea deloc intenția să se dedice în întregime rolului de gospodină, credea că în căsnicie „trebuie să joci rolul Soției – trebuie să te adaptezi“. Considera că ar fi mai înțelept ca, atunci când avea să se așeze la casa ei, să vadă căsnicia ca pe un pact practic între doi adulți; spre deosebire de Gillian, Gayle credea că este posibil ca soțul să-i fie necredincios, dar nu considera că asta trebuie să implice neapărat divorțul.

Oricare ar fi cauza pentru care aceste două femei erau atât de diferite, ea nu putea fi faptul că aveau gene identice. Chiar și în decursul unei singure întâlniri, se vedea că diferențele dintre modurile în care relaționau cu ele părinții erau cruciale. Mama lor manifesta o atitudine complet diferită față de agresivitatea fiecărei fiice și amândoi părinții o preferau în mod evident pe Gillian.

Gayle, cea mai puțin agresivă, își amintea un incident semnificativ. „Aveam o păpușă angelică, de care mă atașasem foarte mult. Acea păpușă era copilul meu – era viața mea. Așa că bineînțeles că, dacă Gillian vroia să mă rănească emoțional, trebuia să smulgă capul păpușii, să o arunce de pe deal sau la câine – ceea ce a și făcut.“ Răzbunarea a venit imediat. „I-am luat păpușa ei Snoopy, i-am zgâriat capul de pământ și i-am smuls o ureche.“ Reacția mamei lor la masacrul păpușilor oferă o ilustrare perfectă a ceea ce le-a făcut pe cele două fete atât de diferite. „Mama s-a înfuriat pe mine, dar nu și pe Gillian. A spus că «Poți oricând să pui capul unei păpuși la loc, dar nu poți să ștergi zgârieturile de pe nasul lui Snoopy» – ceea ce nu era o observație prea corectă. Eu am spus «Dar ea e copilul meu – a smuls capul copilului meu!» Însă mama a fost întotdeauna mai mult de partea lui Gillian.“

În ultimii ani a devenit la modă<sup>12</sup> să susții că un astfel de tratament diferit e cauzat de temperamentul genetic al copilului, copiii „dificili“ fiind mai puțin apreciați, în timp ce aceia drăguți sunt favorizați. Dar asta este pur și simplu imposibil în cazul Blakeney, deoarece cele două s-au născut la fel. Deși e dificil să descoperi adevărul în această privință, deoarece părinții nu vor în general să admită că i-au tratat diferit pe copiii lor, iar copiii au adesea tendința de a fi foarte protectori față de părinți, astfel de diferențe de tratament produse de proiecțiile părinților, mai degrabă decât de presupusul temperament înnăscut al copilului,